

έναν μέσα από τον άλλον, εν μέσω μιας περίπλοκης ορολογίας που, επιπλέον, περιγράφει μια διαδικασία εμφανή σε όλη τη διάρκεια της νεωτερικότητας. Συνεπώς, δεν αφήνεται να διαφανούν οι ιστορικές συνέχειες αλλά ταυτόχρονα και οι αλλαγές που παρουσιάζουν αυτές οι έννοιες και η σχέση τους μέσα στο χρόνο.

Έτσι, η ευρεία διάδοση και χρήση πληθώρας νεολογισμών υποδεικνύει ότι η αποδυνάμωση του εθνικισμού καθώς και το παρωχημένο των εθνικών κρατών και ταυτοτήτων είναι σε μεγάλο βαθμό μια υπερβολή ή μια ρητορική κατασκευή. Ειδικά όσον αφορά στα εθνικά κράτη, η ρητορική αυτή κατασκευή συνοδεύτηκε, ακολούθησε ή συνέπεσε με μια διεθνή πρακτική έκδηλης παρεμβατικότητας στα εσωτερικά εθνικών κρατών εκ μέρους άλλων, ισχυρών κρατών που ταυτόχρονα υποστήριζαν την παγκοσμιοποίηση, με διάφορες προσφάσεις –μεταξύ αυτών και της θεωρητικής ‘τεκμηρίωσης’ και δικαιολόγησης/νομιμοποίησης που προσέφερε το επιχείρημα για τον παρωχημένο χαρακτήρα των εθνικών συνόρων στη ‘νέα εποχή’. Έτσι, ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος και οι αντίστοιχες πρακτικές και ιδεολογίες λειτούργησαν συμπληρωματικά, δημιουργώντας το ιδεολογικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της ‘εποχής της παγκοσμιοποίησης’. Δηλαδή, η ίδια η επιχειρηματολογία που, στην υπερβολή της, διακήρυττε τον παρωχημένο χαρακτήρα των εθνικών κρατών, είναι συν-υπεύθυνη για τη δικαιολόγηση και εμπέδωση πρακτικών που πραγματικά θίγουν τα εθνικά κράτη και έχουν ως συνέπεια, εν τέλει, την πραγματική και ουσιαστική αποδυνάμωση της πλειοψηφίας των εθνικών κρατών απέναντι στις πιέσεις άλλων κρατών, διεθνών οικονομικών οργανισμών κλπ. (και όχι στις πιέσεις της ‘παγκοσμιοποίησης’ γενικά).

Το σημαντικό σε σχέση με το αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι ότι αυτοί οι νεολογισμοί, σε συνδυασμό με την υιοθετούμενη –από τις πολιτικές και ακαδημαϊκές ελίτ– ρητορική περί παγκοσμιοποίησης και της ισοπεδωτικής της δράσης απέναντι στα εθνικά κράτη και τις ταυτότητες, προσφέρουν μια επιπλέον εξήγηση στο γιατί ο εθνικισμός και οι εθνικού τύπου ταυτίσεις είναι περισσότερο πιθανό να ενισχυθούν παρά να αποδυναμωθούν σε αυτό το πλαίσιο. Στο βαθμό που τα έθνη, και τα κράτη που τα περιχαράκωνουν, αποτελούν ‘σημεία συνάντησης’ για ομάδες ανθρώπων που συγκροτούν μια ταυτότητα μέσω αυτών αλλά και μια αίσθηση ασφάλειας και προστασίας, η επαπειλούμενη αποσύνθεση των εθνικών κρατών ή/και ομάδων είναι ικανή να προκαλέσει άγχος στα άτομα, πραγματικό ή νευρωτικό. Το άγχος αυτό προκαλείται ουσιαστικά γιατί χάνεται ή απειλείται το πεδίο *οικειότητας* των ατόμων και ομάδων. Η οικειότητα, όπως έχουμε δείξει, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία ταυτότητας, η οποία με τη σειρά της είναι απαραίτητη τόσο για τη συγκρότηση προσωπικότητας όσο και για την αίσθηση του ‘ανήκειν’ (με όλα τα συνε-

πακόλουθά του, όπως η αίσθηση ασφάλειας). Επιπλέον, η διαδικασία της ταύτισης εξ-υπηρετεί την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή απομακρύνει οτιδήποτε δυσάρεστο και οικειοποιείται το ευχάριστο και βοηθά τα άτομα να μετασχηματίζονται σε μια δυσάρεστη πραγματικότητα σε μια άλλη, οικεία και ευχάριστη.

Έτσι, λοιπόν, η *απειλή της απώλειας*, που συνιστά και η παραπάνω ρητορική, μπορεί και από μόνη της να προκαλέσει αντί-δραση. Η αντίδραση αυτή είναι πιθανότερο να είναι αντιδραστική, δηλαδή να πάρει τη μορφή της περιχαράκωσης γύρω από αυτό που είναι οικείο. Με άλλα λόγια μπορεί να προκαλέσει την ενδυνάμωση της *ανάγκης* για μια ταυτότητα, της εθνικής ταυτότητας εν προκειμένω που είναι ήδη υπάρχουσα και ισχυρή, ή της θρησκευτικής όπου αυτή είναι περισσότερο ισχυρή. Αυτό γιατί, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 2 και το παράδειγμα του πανικού, ο φόβος απώλειας της ομάδας και των λιμπιντικών δεσμών αγάπης με αυτήν προκαλεί άγχος ή/και πανικό και ωθεί τα άτομα στην περιχαράκωση και προστασία της ομάδας στην οποία ανήκουν. Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί να παρατηρηθεί η υποστήριξη ή τάση δημιουργίας και περιχαράκωσης γύρω από μικρότερες πολιτικές μονάδες και πολιτισμικές ταυτότητες, που σημαίνει και περισσότερο συμπαγείς και ελεγχόμενες, ειδικά εκ μέρους εθνικών/εθνοτικών μειονοτήτων εντός ευρύτερων σχηματισμών που στερούνται του 'δικού τους' κράτους.

Πράγματι, αυτή η θεωρητική ανάλυση υποστηρίζεται και από εμπειρικά στοιχεία που δείχνουν ότι ήδη από τη δεκαετία του '90 έχουν παρατηρηθεί τέτοιες αντιδράσεις, με αποτέλεσμα αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες να αναφέρουν ότι η παγκοσμιοποίηση χαρακτηρίζεται και από την επιστροφή της πολιτισμικής αυτογνωσίας και επιβεβαίωσης. Ο Hall (1991α), για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι «όταν αυτά τα κινήματα του περιθωρίου απειλούνται με τόσο έκδηλο τρόπο από τις παγκόσμιες δυνάμεις της μετα-νεωτερικότητας, αποσύρονται από μόνα τους στις αποκλειστικές και αμυντικές τους κλειστές κοινότητες. [...] η απόρριψη της νεωτερικότητας παίρνει τη μορφή της επιστροφής στην ταυτότητα, της επαν-ανακάλυψής της...» (1991α:36). Επίσης, το άγχος που δημιουργεί στα άτομα η απειλή, πραγματική ή όχι, ενάντια στο μικρόκοσμό τους μπορεί εύκολα να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης και χειραγώγησης εκ μέρους κάποιου ικανού/χαρισματικού ηγέτη ή ομάδας με αποτέλεσμα την υποστήριξη ακραίων εθνικιστικών ή άλλων ιδεολογιών και πρακτικών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της επιρροής του Le Pen στη Γαλλία. Ειδικά ο εθνικισμός, που ικανοποιεί και την ανάγκη συνέχειας και σύνδεσης του παρόντος με το παρελθόν αλλά και το μέλλον, είναι αναμενόμενο να ενισχυθεί και να ισχυροποιηθεί καλύπτοντας έτσι το κενό που μπορεί να νιώθουν τα άτομα ως αποτέλεσμα των απειλών ενάντια στις εθνικές τους ταυτότητες –σε συνδυασμό με την οικονομική ανασφάλεια που προκαλούν οι διαδικασίες της παγκο-

σμιοποίησης. Η αναβίωση των εθνικισμών έχει ήδη παρατηρηθεί στα τέλη του εικοστού αιώνα σύμφωνα με στοιχεία των Kennedy (2001), Castells (1997), Halliday (2001) και άλλων.

Έτσι, λοιπόν, οι τοπικές διεκδικήσεις που απειλούν τα εγκαθιδρυμένα κράτη διαγράφουν την τάση δημιουργίας αυτόνομων και συμπαγών 'εθνών-κρατών' και ταυτοτήτων. Αυτό όμως είναι και το αίτημα του εθνικισμού, που έτσι ενισχύεται: δηλαδή, το 'έθνος-κράτος' εξακολουθεί να είναι το κανονιστικό πρότυπο, η επιθυμία και η επιδίωξη των εθνών/εθνοτήτων στον ίδιο ή στο μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τη νεωτερική εποχή, την εποχή του εθνικισμού. Από την άλλη, και η ενδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας που παρατηρείται σε έθνη που έχουν αποκτήσει το εθνικό τους κράτος καταρρίπτει το επιχείρημα της αποδυνάμωσης των εθνικών κρατών και της ταύτισης με αυτά. Συμπεραίνουμε ότι η σχετική επιχειρηματολογία για τον παρωχημένο χαρακτήρα του εθνικισμού, των εθνικών ταυτίσεων και οντοτήτων αφενός δε βρίσκει επαρκή εμπειρική τεκμηρίωση και, αφετέρου, είναι ικανή από μόνη της να συμβάλλει στην αντίθετη τάση από αυτή που περιγράφει. Περισσότερα στοιχεία και παραδείγματα σχετικά με αυτό θα αναφερθούν στο επόμενο κεφάλαιο, όπου θα αναλύσουμε την ενδυνάμωση του εθνικισμού ως αποτέλεσμα της ίδιας της παγκοσμιοποίησης, ανεξάρτητα δηλαδή από τη θέση του κράτους και την αντίστοιχη επιχειρηματολογία που επικρατεί.

Ίσως η έντονη επιχειρηματολογία για την αποδυνάμωση των εθνικών ταυτοτήτων να είναι επηρεασμένη και από τον κυρίαρχο ισχυρισμό των 'μοντερνιστών' ότι τα έθνη και οι εθνικές ταυτότητες εμφανίστηκαν στη νεωτερική εποχή: συνεπώς, οι παρατηρούμενες αλλαγές από την παγκοσμιοποίηση που επηρεάζουν τα στοιχεία και τις δομές που χαρακτηρίζουν τη νεωτερικότητα μπορεί να υποτεθεί ότι επηρεάζουν τα έθνη και την ταύτιση με αυτά με τον τρόπο που έχει υποστηριχτεί. Όμως, τέτοιες υποθέσεις παραγνωρίζουν την ύπαρξη εθνικών/εθνοτικών οντοτήτων, δεσμών και ταυτοτήτων προ της νεωτερικότητας. Είναι μάλλον ενδεικτικό ότι οι αναλυτές που αναγνωρίζουν την ύπαρξη τέτοιων προ-νεωτερικών οντοτήτων και συναισθηματικών δεσμών είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί απέναντι στην επιχειρηματολογία περί αποδυνάμωσης των εθνικών δεσμών και ταυτοτήτων. Να επισημάνουμε κλείνοντας αυτή την ενότητα ότι, ακόμη και αν τα έθνη, ή μάλλον τα εθνικά κράτη, αποσύρονταν από το προσκήνιο για οποιοδήποτε λόγο, αυτό δε θα συνεπαγόταν και την ακύρωση της ανάγκης που βρίσκεται πίσω από τέτοιου τύπου ταυτίσεις, δηλαδή ταυτίσεις βασισμένες στο κριτήριο της οικειότητας –εδαφικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές, εθνοτικές κλπ. Οι ψυχικές προϋποθέσεις των ταυτίσεων δεν είναι δημιουργήματα της νεωτερικότητας και, συνεπώς, δεν αναμένεται να αλλάξουν με το τέλος της ή με την παγκοσμιοποίηση. Αυτό που μπορεί να αλλάξει είναι

τα εξωτερικά χαρακτηριστικά αυτών των ταυτίσεων, που είναι ιστορικά προσδιορισμένα, αλλά όχι η ανάγκη δημιουργίας συλλογικών ταυτίσεων και ομαδοποιήσεων.

* * *

Για να συνοψίσουμε, ο εθνικισμός, που είναι –ή θεωρείται ότι είναι– η κινητήριος δύναμη πίσω από τη δημιουργία των εθνικών κρατών στη νεωτερικότητα, δεν έχει εξαφανιστεί από το προσκήνιο ενώ, ταυτόχρονα, οι ρητορικές αναφορές στον παρωχημένο χαρακτήρα των εθνικών κρατών ενδέχεται να αποτελέσουν παράγοντα ισχυροποίησής του. Όμως, και οι σχετικές ρητορικές αναφορές βασίζονται σε θεωρούμενες καινοτομίες της παγκοσμιοποίησης που, όμως, στηρίζονται σε λάθος βάση ή σε μια υπερβολική θεώρηση των αλλαγών που έχει επιφέρει η παγκοσμιοποίηση. Στην πραγματικότητα, οι εθνικές ταυτότητες δεν έχουν αμφισβητηθεί στην πράξη από κάποιο άλλο τύπο συλλογικής ταυτότητας. Όπως παρατηρεί και ο Castells, στην κοινωνία των δικτύων «οι κοινωνίες τείνουν να... επιστρέφουν στη βάση των ταυτοτήτων, και να (ανα)κατασκευάζουν θεσμούς ως έκφραση αυτών των ταυτοτήτων» (1997: 306). Αυτό μπορεί να εξηγηθεί ως μια αμυντική προσπάθεια των ατόμων προκειμένου να διατηρήσουν ή να επαναποθετήσουν τις βασικές τους ταυτότητες. Με αυτή την προσπάθεια, και ενόσω ο εθνικισμός εξακολουθεί να είναι στο προσκήνιο, η (επαν)ανάδυση των εθνικών, εθνοτικών και, γενικά, των παρομοίων τύπου οντοτήτων και ταυτοτήτων δεν αποτελεί έκπληξη.

Τέλος, ας μην ξεχνάμε τη συζήτηση σχετικά με τις συνέπειες των αυξανόμενων επαφών των διαφόρων πολιτισμικών ομάδων: μπορεί να προκαλέσουν μεγαλύτερη ενσωμάτωση, αλλά και περισσότερους ανταγωνισμούς. Άρα, οι συνέπειες καθορίζονται κάθε φορά από το συνδυασμό διαφόρων συνθηκών και συγκυριών που πρέπει να εξετάζονται ανάλογα με την περίπτωση. Τα μέχρι τώρα στοιχεία δείχνουν προς την κατεύθυνση των αυξανόμενων εθνοτικών και εθνικών διαμαχών και της ενίσχυσης των ταυτίσεων με πολιτισμικές και εθνικές ομάδες, τόσο εντός όσο και εκτός των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών (Gray 1998, Beck 2000, Smith 1995α). Όμως, αυτό το αποτέλεσμα της αυξανόμενης επικοινωνίας και επαφής δεν ήταν 'μοιραίο' ή προδικασμένο, με μια σχέση αιτίας-αποτελέσματος· θα πρέπει να υπάρχουν κάποιοι λόγοι που να ερμηνεύουν την πορεία αυτή των πραγμάτων. Η υπόθεσή μας είναι ότι η εντεινόμενη επαφή και συνειδητοποίηση των διαφορών που έφερε η παγκοσμιοποίηση δε συνοδεύτηκε από αυτές τις εξελίξεις που θα την καθιστούσαν μια θετική διαδικασία, μια διαδικασία με θετικές επιπτώσεις για τα άτομα και τις ομάδες: έτσι, σε κάποιο βαθμό, οι ίδιες οι επαφές συνέβησαν και εντάχθηκαν σε ένα αρνητι-

κό, απειλητικό πλαίσιο. Με αυτή την έννοια, πρέπει να εξετάσουμε τον εθνικισμό όχι ως συστατικό στοιχείο της παγκοσμιοποίησης, αν και δε θα ήταν λάθος, αλλά ως αντίδραση σε αυτήν. Συνεπώς, πρέπει να εξετάσουμε τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης γενικά για να κατανοήσουμε τη σημασία και το νόημά της για τα άτομα. Δηλαδή, να καταλάβουμε τις απειλές που θέτει η παγκοσμιοποίηση, ανεξάρτητα από την ως τώρα συζήτηση που την συνέδεσε αποκλειστικά με τα εθνικά κράτη και να διακρίνουμε τις ειδικές, αρνητικές, συνθήκες που τη συνόδεψαν και τελικά προκάλεσαν αντίδραση και 'εσωστρέφεια' των κοινωνιών. Αυτό ακριβώς θα είναι και το αντικείμενο του επόμενου κεφαλαίου: να προσδιορίσουμε τις ειδικές συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και να εξετάσουμε την ενίσχυση του εθνικισμού ως απάντηση σε αυτήν και τις προοπτικές των συλλογικών, και εθνικών, ταυτοτήτων εντός του γενικότερου πλαισίου της.